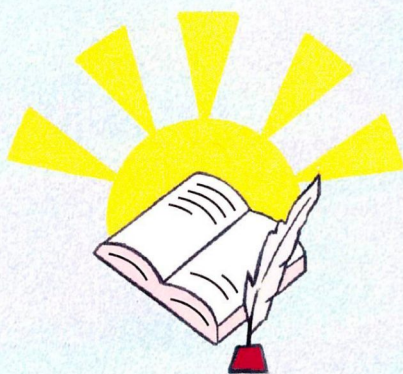

ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Педагогіка

Випуск XLVIII

Івано-Франківськ
2013

Key words: linguistic personality, competence, competent approach, capabilities and characteristics of a person, value-motivational, cognitive, emotional and behavioral components of linguistic personality.

УДК 372.881.116.13

ББК 37.013

Олена Горошкіна

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТІ УЧНЯ

У статті обґрунтовано необхідність урахування соціокультурних умов під час формування мовної особистості учня. Названо чинники, що впливають на ефективність цього процесу. Визначено, що формування мовної особистості учня вимагає сформованості комунікативної, соціокультурної мовної та інших компетентностей, риторизації навчання української мови. Наголошено на посиленні вимог до фахової підготовки вчителя-словесника, рівня його культури мовлення.

Ключові слова: мовна особистість учня, соціокультурні чинники, комунікативна компетентність, соціокультурна компетентність.

Сучасні умови модернізації освіти визначають провідні завдання вчителів-словесників, що полягають у формуванні мовної особистості (далі МО) учня. Методична наука це поняття широко використовує у зв'язку з розробкою і впровадженням комунікативного підходу до навчання мови.

Проблемі формування МО учня присвячено значну кількість студій, зокрема праці З. Бакум, Н. Голуб, С. Карамана, Л. Мамчур, Л. Мацько, А. Нікітіної, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Г. Шелехової та ін. М. Пентилюк визначає, що МО називають людину, “яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетентностей, шанує, любить і береже рідну мову, людину, здатну репрезентувати себе в суспільстві засобами мови”. [5, с. 103]. Отже, складниками МО учня є низка компетентностей – мовна, мовленнєва, комунікативна, прагматична, соціокультурна, а також ціннісні настанови, що виявляються в ставленні до мови. МО має сформовані здібності й риси, завдяки яким може розуміти й продукувати тексти різних типів, жанрів і стилів мовлення, що різняться за складністю, метою, тематикою.

Мета статті: визначити соціокультурні чинники, що впливають на формування МО учня, зумовлюють добір змісту навчання, окреслити ефективні напрями діяльності вчителів-словесників.

Формування МО відбувається протягом усього життя людини, однак підґрунтя закладається в дитинстві. Значний вплив на формування дитини має вплив типу МО батьків, умови, у яких росте дитина. Важливу роль мають типи МО вчителів, організація навчального процесу в школі, занурення учнів у комунікативне освітнє середовище.

Дослідники, як правило, виокремлюють зовнішні й внутрішні чинники формування МО. До зовнішніх, що значною мірою формують соціальний контекст, належить стан суспільства. Відомо, що соціальні зміни впливають не лише на політичний, соціальний, економічний вектори життя суспільства, а й значною мірою зумовлюють мовні норми, визначають “мовну моду”.

Як свідчать спостереження, український мовний простір упродовж останніх двадцяти років динамічно розвивався й змінювався. Науковці (Н. Голуб, Т. Космеда, Л. Мацько, Л. Ставицька, О. Стишов та ін.) відзначають зміни як у кількісному, так і в якісному відношенні. Однак позитивна динаміка спостерігалась недовго. Політичні події спричинили нехтування нормами української літературної мови. На думку Н. Голуб, “відверте й безкарне ігнорування норм і правил призвело до таких наслідків:

- 1) погане публічне мовлення у нас стало нормою, а не винятком;
- 2) неграмотно написані газетні статті й недбало оформлені документи – теж типове явище;
- 3) помилки трапляються навіть у словниках, довідниках;

4) ослабла, а подекуди й зникла мотивація у вивченні державної мови у школі й виші”[2, с. 8].

Сучасна мовна ситуація характеризується розширенням нормативного простору. Існування різного зі стилістичної точки зору мовного матеріалу в межах одного тексту стало звичним. Дискурсивними стають просторіччя, жаргон, сленг.

Розмиванню культуромовного середовища сприяє низький рівень культури мовлення політиків, журналістів, творців рекламних текстів. Шкільна методика забороняє вчителям відтворювати на дошці написання з помилками, щоб воно не закріпилося в підсвідомості учнів. Важко говорити про мовне виховання, коли дитина зорозво сприймає великі рекламні щити, читаючи їх кількаразово протягом дня: “Три *козака*”; “Авіаквитки до *любого* міста світу”; “Вас *вразять приємні ціни*”; “*Духм’яний хліб*”, “*Пивна бочка*”.

На жаль, низькою залишається якість перекладу текстів, розміщених в Інтернеті. Ідеться не про поодинокі огріхи чи недогляди, а про системну недбалість і безконтрольність. Яскравою прикметою сьогодення став динамічний стиль спілкування, використання штампів і шаблонів під час комунікації. Це збіднює мовлення, позбавляє його виразності, емоційності.

Ознакою сучасного буття української мови є законодавча й практична незахищеність від потужних іншомовних впливів, передусім англійських. Наслідком функційної експансії англійської мови є не лише зміна складу лексики й перерозподіл функціональних полів між питомою й запозиченою лексикою, зміна частот уживання окремих лексем, а й глибоке проникнення іншомовних структур у систему мови. Адже близькі запозичення складають ґрунт для виділення словотвірних афіксів, а відтак – і словотвірних моделей, наприклад, ряд лексем – *моніторинг, холдинг, кастинг, консалтинг* та ін. – дають підстави виділити афікс *-инг*. Те саме можна стверджувати й щодо посилення функційного навантаження фонемі [дж]: *дайджест, джойстик, джусик, тінейджер* тощо. Мовці, віддаючи данину моді, активізують їх, використовуючи в більшості випадків недоцільно.

Відкритість суспільства пов’язана передусім з розширенням контактів українців з іншими народами. Сьогодні в Україні функціонує значна кількість закордонних фірм, спільних підприємств, працюють фахівці з різних держав, спростився виїзд українців за кордон, широка мережа різноманітних туристичних фірм пропонує для українців навчання й відпочинки у різних країнах світу. Це сприяє посиленню мотивації до вивчення іноземних мов.

З іншого боку, низький рівень життя значної частини українців, інфляція, безробіття спричиняють зростання агресивності спілкування. Це виявляється в підвищенні емоційності діалогу, нехтуванні нормами мовленнєвого етикету, зростанні конфліктного спілкування. Постійна трансляція серіалів про “ментів”, “бойовиків” та агресивних побутових сцен сприяє формуванню в учнів уявлення про агресивне спілкування як певний стандарт, крім того, це розвиває вміння сприймати інформацію на слух за рахунок послаблення якості сприйняття письмового тексту.

Якщо раніше українців характеризувало суворе дотримання норм мовленнєвого етикету, уживання значної кількості евфемізмів (*дитинка знайшлася, відійшов у вічність, нечистий* та ін.), то тепер “свобода слова” помітно розхитує систему тематичних табу. Відбувається сленгізація літературного мовлення, відходять у минуле багато евфемізмів, натомість з’являється пряма номінація денотатів, для репрезентації яких донедавна послуговувалися саме евфемізмами. На жаль, нецензурна лексика стає вжитковою на телебаченні.

На формування МО учня мають вплив родина, школа, коло спілкування, ЗМІ, масова культура. Виникає протиріччя між тим, що в школі учень опановує норми української літературної мови, однак під впливом оточення стає носієм сленгу, іноді жаргону. До того ж відчуває вплив засобів масової інформації, докільля, подекуди в родині не засвоює нормативне українське мовлення. Як показують результати спеціальних досліджень (Т. Бірюкова, І.Зимня та ін.), у ранній юності досягають високого рівня розвитку всі якості, необхідні для повноцінного спілкування, проте в значній частині старшокласників не сформована належним чином комунікативна компетентність, що негативно впливає на їхню соціальну адаптацію. Таким чином, учень виявляється зануреним у складну мовну ситуацію, у якій учитися диференціювати мовні засоби з урахуванням їхньої стилістичної функції. У нього формується здатність переключатися з однієї мови на іншу або ж з однієї підмови на іншу,

ураховуючи особливості комунікативної ситуації. Однак, як свідчать спостереження, учні використовують у своєму мовленні стилістично різноманітні елементи, отже, ця здатність перебуває в стані формування.

У спілкуванні ровесників спостерігається “словесна неохайність”, навіть зневажливість, розмиваються межі й дистанції між комунікантами. Загальним надбанням підлітків стають оригінальні на їхній погляд словесні вирази, наприклад, *в натурі, тіпа, короче* тощо, які використовуються в різних ситуаціях спілкування. Ними молодь часто заповнює паузи. Юнацький жаргон в якості особливої лексико-фразеологічної підсистеми мови молоді, відображає інтереси особистості учня, коло його контактів, виконуючи переважно комунікативно-адаптаційну функцію.

Тільки позитивна мовленнєва поведінка може змінити становище, передусім іміджева професія вчителя. Важливим чинником формування МО учнів стає особистість учителя, його ціннісні настанови, поведінка, ставлення до учнів. Учитель-словесник має відзначатися високою теоретичною фаховою підготовкою і сформованими прикладними вміннями й навичками, зокрема розвиненим багатим, емоційним, образним, переконливим мовленням, адже мовлення вчителя є його візитівкою. Педагог має навчати і своїх вихованців ефективної мовленнєвої комунікації. Важливими комунікативно-педагогічними рисами вчителя є вільне володіння мовою за будь-яких ситуацій спілкування, уміння навчати комунікації, виховувати та розвивати в учнів мовну стійкість. Педагогічна діяльність, основою якої є мовленнєва діяльність, – це база всього освітнього простору, від якості мовлення вчителя, способів його репрезентації значною мірою залежить ступінь освіченості та рівень сформованості мовної особистості учня.

Учителям-словесникам необхідно шукати шляхи, які б сприяли посиленню мотивації навчання учнів. Нам видається, що це можна зробити за рахунок упровадження компетентнісного підходу. Г. Шелехова доводить, що компетентнісний підхід робить акцент на здобутті досвіду самостійного розв’язання проблем. І цей досвід потрібен не як додаток до здобутих знань, набутих умінь і навичок, а як ядро, як смисл усього освітнього процесу [53, с. 221]. Провідне завдання сучасної школи визначаємо як формування комунікативної компетентності учнів.

На думку Н. Голуб, “комунікативна компетентність належить до ключових, тобто таких, що мають особливе значення у житті людини, тому її формуванню варто приділяти ретельну увагу” [1, с. 221]. Ключову комунікативну компетентність дослідниця розглядає як особистий досвід (практику) взаємодії з людьми в процесі розв’язання типових для віку комунікативних завдань в інших (поза межами навчання) суспільних сферах, що сприяє успішному поетапному входженню учня в соціум і формуванню готовності його до повноцінного функціонування в суспільстві. Предметну комунікативну компетентність визначає як досвід (здатність) мовця успішно застосовувати здобуті знання мови, набуті мовленнєві вміння й навички в різноманітних комунікативних ситуаціях у процесі навчання української мови.

У працях дослідників окреслюються складники комунікативної компетентності, серед яких: орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування; спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням за постійної зміни психічних станів, міжособистісних відносин; готовність і вміння контактувати з людьми; знання, вміння й навички конструктивного спілкування; внутрішні засоби регуляції комунікативних дій.

Важливими для молодих людей є зразки живого усного мовлення. Особливої значущості набуває практика говоріння та практичне слухання живого мовлення, практика спілкування. Добре, що до шкільних програм уведено елементи риторики задля ознайомлення учнів з риторичними відомостями, розширення й поглиблення їхніх знань про види спілкування; вироблення умінь і навичок, насамперед умінь реалізувати комунікативну мету. Т. Ладиженська переконує, “в усьому світі під час розв’язання питань модернізації освіти в центрі виявляються питання культури людини, зокрема те, як сучасні люди вміють контактувати, розуміти позицію іншої людини, знаходити узгоджені рішення тощо – тобто як людина уміє спілкуватися. Від цього вміння багато в чому залежать і особисті успіхи, і успіхи суспільства загалом [4]”. Отже, провідна мета риторики полягає в тому, щоб навчити ефективного спілкування.

На уроках української мови це завдання ефективно не вирішувалося, бо склалося ілюзорне уявлення про виняткову важливість опрацювання учнями правил, винятків з правил, написання диктантів, переказів, творів, складання дідових паперів. Останнім часом посилилася увага словесників до тестів у зв'язку з необхідністю підготовки учнів до ЗНО. Під час вивчення української мови вчителі-словесники не приділяють належної уваги засвоєнню комунікативного потенціалу мовних одиниць. Вимагає розроблення й механізм занурення навчального процесу в риторичний контекст. Така ситуація не відповідає соціальному замовленню на формування комунікативно компетентного випускника, отже, виникає потреба у зміні змісту й технологій навчання української мови. У цьому контексті вчителі важливо усвідомити, що мова – не тільки навчальна дисципліна, а, щонайголовніше, засіб формування й удосконалення особистості; риторика ж – регулятор мовленнєвої поведінки людини, вона виконує важливе соціальне замовлення. Риторика готує дітей до успішної роботи в колективі, адже під час опанування риторичних відомостей учні знайомляться з правилами взаємодії з колегами, виробляють пошук оптимальних шляхів розв'язання спільної проблеми. Уведення в шкільний курс української мови риторичних відомостей допомагає учням усвідомити моральні цінності, пов'язані зі спілкуванням, значенням слова в житті людини; учить мислити: як можна знайти різні варіанти вирішення однієї й тієї ж проблеми, тобто виховує толерантність, допомагає знаходити вихід із різних неоднозначних ситуацій, у тому числі конфліктних. Риторизація навчального процесу дасть змогу учням опанувати мову з урахуванням її системних якостей, виражальних можливостей, естетичного потенціалу.

Важливою властивістю мовця, невід'ємним складником МО є любов до мови. Важливо сформувати це почуття в кожного учня. Виховання любові до мови пронизує весь навчальний процес: зміст предмета дає для цього багатий матеріал. У чинних підручниках, крім спеціального матеріалу, що відбиває програмові вимоги, розміщено тексти, що репрезентують відомості про роль мови в житті людини й суспільства, красу, багатство української мови. Учні отримують відомості про мову з відповідних текстів для диктантів, переказів, аудіювання, читання. Це сприяє тому, що ідея про значення мови постійно знаходиться в полі зору учнів.

Ознакою сучасного уроку української мови стає широкі й різноманітне використання текстового матеріалу – засобу навчання, що має значний когнітивно-комунікативний потенціал. Саме на рівні тексту відбувається з'ясування семантики слова, його понятійних зв'язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв'язного висловлювання. Особливу роль у вихованні, розвитку сучасних учнів мають тексти, спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості. Значущими є тексти, що викликають світлі почуття, позитивні емоції, дають змогу відчувати себе в гармонії з довкіллям, допомагають сформувати оптимістичне світосприйняття. Психологами переконливо доведено, що істотним чинником виникнення інтересу до навчального матеріалу є його емоційне забарвлення [3, с. 227].

Системне використання текстового матеріалу знайомить учнів із характерними особливостями зв'язку висловлювання й готує для глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Саме в процесі роботи з текстом формується мовна, комунікативна, соціокультурна компетентності учнів, розвивається їхня емоційна сфера, відбувається духовне збагачення.

Як підсумок констатуємо, що формування МО має відбуватися з урахуванням соціально-культурних умов. Цей складний процес вимагає формування низки компетентностей, зокрема комунікативної, соціокультурної, мовної та інших. Зростають вимоги і до вчителя-словесника, який здійснює формування МО учня. Це вимагає розроблення спеціальних методик риторизації навчання української мови в школі, введення змін до програм підвищення кваліфікації вчителів.

1. Голуб Н. Б. Комунікативна компетентність учнів загальноосвітньої середньої школи: структурні компоненти / Н. Б. Голуб // Наук. вісн. ХДУ : Педагогічні науки. – Херсон, 2011. – № 58. – С. 220-224.

2. Голуб Н. Б. Мова в контексті життя міста / Н. Б. Голуб // Мовне обличчя міста : Матеріали наук.-практ. конф. / Редкол. : Симоненко Т.В. (відп. ред.) та ін. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2012. – С. 6-15.

3. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – Изд. второе, доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2000. – 384 с.

4. Методика преподавания русского языка в школе : учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений / М. Т. Баранов, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов ; под ред. М. Т. Баранова. – М. : Издат. центр „Академия”, 2000. – 368 с.

5. Пентилюк М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування / М. І. Пентилюк // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. ст. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

6. Проблеми компетентнісного навчання української мови. Круглий стіл. [Електронний ресурс] Режим доступу:

http://didactics.ucoz.ua/load/materiali/laboratorija_navchannja_ukrajinskoji_movi_institutu_pedagogiki/17

In this paper described the necessity of taking into account the socio-cultural environment in formation of linguistic identity of the student. Named the factors that affect the efficiency of the process. It was determined that the formation of linguistic identity requires the student communicative, linguistic and other socio-cultural competencies and rhetorize of learning process. Emphasized the strengthening of the requirements for professional of language and literature teacher, its level of speech.

Key words: *linguistic identity of student, sociocultural conditions, communicative competence, sociocultural competence.*

УДК 373 . 3.091 : 811.161.2' 35

ББК 74. 268. 1 Укр

Наталія Грона

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ОРФОГРАФІЧНОЇ ПИЛЬНОСТІ В ПЕРІОД НАВЧАННЯ ГРАМОТИ

Стаття присвячена проблемі розвитку орфографічної пильності в період навчання грамоти. Автор доводить думку, що успішне засвоєння орфографічного матеріалу першокласниками буде спиратись на свідоме засвоєння елементарних фонетичних (звукових) понять, на вибір методів і прийомів навчання правопису, орієнтуючись перш за все на лінгвістичний характер написань, які вивчаються.

Ключові слова: *орфограма, орфографічна пильність, фонетичні написання, навчання грамоти.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливим науковими чи практичними завданнями.

Сьогодні особливо актуальною є проблема мовної і мовленнєвої компетенції школярів, вирішення її безпосередньо залежить від формування в учнів правописних умінь і навичок, які є невід'ємним елементом писемного мовлення та показником інтелектуального рівня особистості. Грамотність у широкому розумінні означає вільне володіння мовними багатствами та вміння самостійно створювати зв'язні висловлювання, у вузькому розумінні – орфографічну і пунктуаційну грамотність. Основи знань з орфографії закладаються в початковій школі, де основою орфографічної грамотності є вміння співвідносити фонетичний і графічний образи слова, позначати звуки слова відповідними буквами без їх пропусків, замінів, вставлянь і переставлянь [11].

Звичайно, у початковій школі орфографія ще не може постати перед школярами як цілісна система. Але важливо показати учням закономірності, які існують в орфографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Програма з української мови для 1-4 класів (2011) передбачає знайомство учнів з поняттям “орфограма” у розділі “Будова слова” (3 клас). Формування вміння виділяти орфограму П. С. Жедек пропонує починати ще з 1 класу з усвідомлення проблеми написання у слабкій (ненаголошеній) позиції і звертання уваги на позиційну характеристику звука [4].

	школярів на уроках української мови.....	96
	Варзацька Лариса. Формування учнівських інтересів під час навчання морфології за умов компетентнісного підходу (5-7 класи)	103
	Васильківська Надія. Соціокультурний компонент формування мовної особистості молодшого школяра	107
3	Воробець Сніжана. Професійно орієнтований переклад і білінгвальна компетенція мовної особистості	110
5	Голуб Ніна. Ознаки компетентності мовної особистості учня	114
	Горошкіна Олена. Соціокультурний контекст формування мовної особистості учня	120
11	Грона Наталія. Проблема розвитку орфографічної пильності в період навчання грамоти .	124
	Дем'яненко Ольга. Соціокультурний компонент формування полілінгвальної особистості засобами іноземної мови	128
14	Загороднова Вікторія. Формування мовної особистості учнів-представників національних спільнот в умовах міжкультурного спілкування	132
21	Звіркова Наталія. Формування навички письма учнів 1 класу на засадах компетентнісного підходу	139
24	Ісаєнко Аліна. Соціокультурний компонент становлення вторинної мовної особистості (на прикладі аналізу текстів реклами)	143
29	Казанцева Лариса. Мовна ситуація південно-східного регіону і врахування її впливу на оволодіння дошкільниками української мови	148
33	Котик Тетяна. Методологічні засади української лінгводидактики.	154
	Кулик Олена. Вплив психофізіологічних механізмів говоріння на засвоєння учнями мовного матеріалу під час вивчення словотвору	160

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

45	Stelmasiak Izabela. Dziecko ulicy jako podmiot pracy streetworkera (aspekt personalistyczny)...	165
49	Барабаш Ольга. Аналіз сучасних підходів до поняття “професійна компетентність ” у післядипломній освіті	174
53	Бударіна Я.В., Вотякова М.О., Степанішина Т.Є. Мовні засоби для вираження ідеальних, абстрактних і реальних понять в текстах математичних, природничо-наукових та інженерних дисциплін	176
57	Буднік Анжела. Структура мовної особистості майбутнього філолога: лінгводидактичний аспект дослідження	180
	Коломієць А. М., Ільчук В. В. Формування комунікативної компетентності викладачів спеціальних дисциплін у технічних ВНЗ	183
61	Костриця Наталія. Мовна особистість фахівця-аграрника в контексті національно-культурних традицій	188